

„A mult idők bejárata / Zöld fátyolos, selymes jövőbe...” : Czóbel
Minka négy versének időfilozófiája

Tartalomjegyzék

Bevezetés	2
Múlt, jelen és jövő találkozása	3
A tükör és a bergsoni idő	8
<i>A tükör meséje és az Emlékek</i>	12
A megnevesített idő (<i>Gyémánt Kérub</i>)	15
Összegzés	21
Felhasznált irodalom	23

Bevezetés

OTDK-dolgozatomban azt mutatom be, hogy milyen filozófiai elméletek köré szerveződik az idő értelmezése Czóbel Minka *Tükrökről, szobákról* és *Álmok kertje* című versciklusának négy versében (a *Találkozásban*, *A tükör meséjében*, az *Emlékekben* és a *Gyémánt Kérubban*). A versek, melyekkel foglalkozom, az idő fogalmát járják körül, *A tükör meséjében* és az *Emlékek* című versekben pedig az idővel összefüggésben az emlékezés is megjelenik. A szövegek idő- és emlékezéskonceptiójának vizsgálatához többek között a bergsoni és a Szent Ágoston-i időfilozófiát veszem alapul, továbbá arra is kitérek, hogy a Czóbel verseskötetének megjelenésekor népszerű bergsonizmus és egy filológiai adat is az említett szerzők ismeretére utal.

Mind az idő, mind az emlékezés a költőnő életművén végigvonuló téma.¹ Műveiben többen is felismerték a Szent Ágoston-i és a bergsoni filozófia hatását,² de tudomásom szerint azzal még nem foglalkoztak behatóan, hogy a fent említett versekben pontosan milyen eljárással történik, és milyen poétikai megoldásokhoz vezet az időfilozófia beemelése. A fent felsorolt műveket alkalmasnak tartom arra, hogy rajtuk keresztül rámutassak az életmű összefüggéseinek egy részére, valamint arra is, hogy a szövegek elemzésével szemléltessem, miként képes a szerző újraértelmezni, más-más oldalról megvilágítani az idő fogalmát és a hozzá fűződő elgondolásokat.

Czóbel Minka költői pályája a *Magyar Bazárban* indult: elsőként a divatlap tett közzé egy versét 1899-ben, majd 1890-ben a lap állandó szerzőjévé vált.³ A szakirodalom életművében elsősorban az útkereső, kísérletező jellegre, és az újításra helyezi a hangsúlyt.⁴ Költészetében újításként emelik ki például, hogy szabadverseket írt,⁵ melyeket „rhythmicus prózának”⁶ nevezett. Pór Péter jegyzi meg, hogy Czóbel művei tudatos felépítettségük, a

¹ Vö. *Ujabb költemények* (1892), *Maya* (1893), *Fehér dalok* (1894), *Pókhálók* (1906)

² Vö. például: BORI Imre, *A magyar irodalom modern irányai I.*, FORUM, Újvidék, 1985.; KAPUS Erika, *Idősíkok és átjárók Czóbel Minka műveiben = Az idő alakzatai és időtapasztalat a magyarságtudományokban. A doktoriskolák V. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai*, szerk. BENE Sándor – DOBOS István – NYERGES Judit, Nemzetközi Magyarságtudományi társaság, Budapest, 2017, 186–202.

³ MÉSZÁROS Zsolt, *Czóbel Minka költői indulása a Magyar Bazárban és a divatlap közege = Szerzők, lapok – kiadók*, szerk. Wirágh András, Reciti, 2024, 63–64.

⁴ Vö.: PÓR Péter, *Konzervatív reformtörekvések a századforduló irodalmában: Justh Zsigmond és Czóbel Minka népiessége*, Akadémiai kiadó, Budapest, 1971.; S. VARGA Pál, *A gondviselэшittől a vitalizmusig*, Csokonai Könyvtár, Debrecen, 1994, 235–256.

⁵ KAPUS Erika, „Tükörcsü Álmódás”, *Érintkezési pontok Szabó Magda és Czóbel Minka lírájában = Kitaruló ajtók, Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. KÖRÖMI Gabriella – KUSPER Judit, Eger, Liceum, 2018, 181–182.

⁶ lásd például: Czóbel Minka *Kertünkéből* című versének alcíme (*Tájképrészlet. - Rhythmicus próza.*)

mögöttük kirajzolódó költői szándék miatt alkotnak életművet, ellentétben saját nemzedéktársai költészetével.⁷ Bori Imre és S. Varga Pál szerint a szerző munkásságához érdemes líratörténeti szempontból közelíteni, mert műveire egyaránt hatással voltak a századvég és a századforduló lírai irányzatai, a népnemzeti mozgalom, valamint a modern lírai irányzatok.⁸ A 21. századi Czóbel-értelmezések között több szó is esik a szubjektumábrázolásáról,⁹ illetve feminista kritikai szempontok is megjelennek a költőnő irodalomtörténeti megítélésének elemzésekor.¹⁰

Múlt, jelen és jövő találkozása

A *Tükrökről, szobákról* ciklus XIV. verse, a *Találkozás* és az általam kiválasztott többi vers is „*rythmicus próza*”. A *Tükrökről, szobákról* és az *Álmok kertje* ciklusban is jellemző, hogy a szabadversek alapja bölcséleti téma. Szabadverseit kontemplatív szemléletmód ihlette, így nem a francia hagyományt követik.¹¹

A *Találkozás*¹² különböző jelenetekből áll¹³ – a verscím ezeknek a találkozására utal. A tizennegyedik sorban olvashatunk egy közbeékelt megjegyzést, amely megszakítja a jeleneteket és a szereplők beszédére tett megjegyzés előre jelzi („Itt ott, említik halkán a boldogságot”), hogy a jelenetbeli szereplőktől származik. A jelenetek a versben különböző szakaszokra bomlanak.

Az első két szakasz közel azonos hosszúságú, ha a megnyilatkozást is a második versszak részének vesszük, de a továbbiakban kisebb sorszámú részek következnek. Az egyes szakaszokat egy központi térbeli elem, a lépcső köti össze. Elsőként a holdfényben csupán árnyalakok vonulnak el rajta, visszatérnek azok, akik korábban már jártak ott, de nincs specifikálva, hogy kikről van szó. Mivel éjjel, holdfényben látjuk a lépcsőt, ez alapján szellemjárásra is lehetne következtetni, illetve a „nyugtalanító” jelző is hozzájárul ehhez az

⁷ PÓR Péter, *I. m.*, 106–107.

⁸ BORI Imre, *I. m.*, 233.; S. VARGA Pál, *I. m.*, 237.

⁹ Erről bővebben: TAKÁCS Judit, *A szubjektum problémája Czóbel Minka lírájában*, Irodalomtörténet 2000/3, 435–461., KUSPER Judit, „Eltört a kis tükrök”, *Szubjektum, nyelv, emlékezet Vajda János, Czóbel Minka és Kosztolányi Dezső műveiben*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019.

¹⁰ Vö.: MENYHÉRT Anna, *Női irodalmi hagyomány*, Napvilág, 2013.; KAPUS Erika, „Nézzenek csak rá közelebbről az urak!”, *Czóbel Minka emlékalakjának megköltése és újrateemtése: mítoszteremtés nyomtatásban és digitálisan*, Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat 2023/1., 60–67.

¹¹ A francia szabadverseket nagyrészt a dekadencia és az eufória ihlette, viszont Pór Péter Czóbel szabadverseit „hangulatok, reflexiók, történetek, gondolatok lazahalmaz”-aként kezeli, melyekben a teljes formai kötetlenség keveredhet néhány rimes-ritmikus versszakasszal. (PÓR Péter, *I. m.*, 159.)

¹² A dolgozat egészében használt szövegkiadás: CZÓBEL Minka, *Az erdő hangja*, Széphalom Könyvműhely, Anarcs Község Önkormányzata, Budapest, 2007. (reprint kiadás Czóbel Minka halálának 60. évfordulója tiszteletére)

¹³ A „jelenetező technikát” S. Varga Pál a szerző *Fehér lepkék* című verse kapcsán említi. (S. VARGA Pál, *I. m.*, 253.)

értelmezéshez. Jakab Júlia felismerte, hogy Czóbel Minka életművében jellemzőek a lépcsőn elszálló kísértetekhez hasonló gótikus motívumok, például regényes költeményben, a *Donna Juannában* is.¹⁴ Emellett a népi hitvilágban is jellemző, hogy a túlvilágra betekintő személy a túlvilági lényeket ún. időszünetekben¹⁵ látja meg, például éjfél tájban.¹⁶ A *Találkozásban* az árnyalakok folyamatos mozgását, „jövés-menését” a szerző három kétszótagú rímes sorral érzékelteti, melyeknek első két sora ugyanúgy öt szótagból áll:

Rajta elszállnak,
Kik itten jártak,
Újra és újra, számtalan árnyak.

A múlt időt mint az egyik idősíkot is megjeleníthetik a lépcsőn elvonuló árnyak, szellemalakok, mert létezésük és ezzel együtt a lépcsőn való felmenetelük helyezhető múlt időbe. A továbbiakban a különböző idősíkok egy emberéletre vonatkozóan találkoznak egymással a lépcsőn, hiszen az események, amelyeket egy lány életében bemutat a vers, nem egyazon időpontban történnek, a versbéli körülmények között mégis képesek elhaladni egymással szemben. Ismét a népi hiedelemmel hozható összefüggésbe a vers ezen része, mely szerint azok a személyek, akik be tudnak tekinteni a túlvilágra, nem csak a hallottakat képesek látni, hanem a jövőt és a múltat is.¹⁷

Az árnyalakok közül kibontakozik az első jelenet: a következő hatsoros versszakban egy menyasszony és az őt követő ünneplők vonulnak végig a lépcsőn. Viszont az esküvőhöz ambivalens érzelmek kapcsolódnak, mert a lány mögött haladó tömeg nem más, mint a „gyászmenet”, akik alig-alig merik emlegetni a boldogságot, annak ellenére, hogy ez az, ami alapvetően ehhez a szertartáshoz kapcsolódna.

Ezután a jövő is felvillan kétféle változatban. Egyik verziója csak maga az abban lévő boldogság kifejtése. Nem tudjuk meg pontosan, ki a beszélő, de megjegyzése ahhoz hasonlít, mint mikor valaki a jövő történéseit akarja kitalálni, vagy jókívánságait adja át az ifjú párnak („A boldogság! a mámor! a jövő! -”). Ezek a predikciók vagy kívánságok viszont

¹⁴ JAKAB Júlia, *Kísértetiesség, radikális természet- és szubjektumábrázolás Czóbel Minka szövegvilágában* = „A rejtelem volt az írósága...”: A kódlovag-jelenség történeti, poétikai és biografikus vetületei a századfordulótól napjainkig, szerk. LUDMÁN Katalin, RADNAI Dániel Szabolcs, munkatárs KÖRÖSI Ferenc, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2022, 66.

¹⁵ Az időszünet az emberi tevékenység szünetelését jelenti. (PÓCS Éva, *Tér és idő a magyar néphitben* = *Uő., Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán*, L'Harmattan, 2002, 15.)

¹⁶ *Uo.*, 19.

¹⁷ *Uo.*, 17.

meghiúsulnak, mert a következő szakaszban kontrasztként egy újabb jelenet tárul fel. Már egy tényleges gyászmenet tart az esküvői ünneplőkkel szembe, de erre a menetre sem az odaillő kifejezést használja a vers, mert gyászmenet helyet „más menet” szerepel a szövegben. A koporsót vivő emberek mozgását a rövid szótagú, hármas rímes sorokon keresztül mutatja be a szerző, ami felidézheti a vers hasonlóan alkalmazott második, harmadik és negyedik sorát:

Ingó léptekkel
Lehajtott fejekkel
Be a sötétbe.

Ha az esküvői jelenet jelenként, a temetést pedig jövőként értelmezzük, akkor a két idősík, illetve annak résztvevői egymással szemben sétálnak a lépcsőn és találkoznak. Ugyanakkor nem veszik észre, hogy ez megtörténik, mert a menyasszony figyelmét fel kell hívni a vele szemben haladókra, amelyet a külső nézőpontú beszélő képes megtenni:

Szép menyasszony látod
A lehullott virágot?
Azok az emberek
Temetik jövőd, halott kis gyermeked.

A „lehullott virág” metafora jelzi előre a gyermek halálát. A múlt is megjelenik a jelen és a jövő között az utolsó két sor paradoxonában, mert a még meg sem született a gyermek, máris a múlté, máris halott. Ezáltal három idősík szerepel a versben, amelyek egymástól elválaszthatatlanok, ezért nem homogén időként kell felfognunk, hanem a bergsoni időelméletben kifejtett tiszta tartamként.¹⁸

Feltételezhető, hogy Czóbel Minka ismerte Henri Bergson munkásságát, ugyanis a francia filozófus a XX. század elején kezdett el egyetemi előadásokat tartani és filozófiája rendkívül népszerűvé vált mind a művészi, írói közösség, mind a tudósok számára.¹⁹ Művei Magyarországon is ismertek voltak, Babits Mihály például cikket írt a *Nyugatba Bergson filozófiája* címmel.²⁰ A két ciklus ebben az időszakban, ebben az Európa-szerte felélénkült

¹⁸ A „tiszta tartam” fogalmához: BERGSON, Henri, *Idő és szabadság: tanulmányok eszméletünk közvetlen adatairól*. Fordította: DIENES Valéria, Universum reprint, Universum, Szeged, 1990, 118.

¹⁹ OLAY Csaba – ULLMANN Tamás, *Kontinentális filozófia a XX. században*, L'Harmattan, Budapest, 2011, 72.

²⁰ BABITS Mihály, *Bergson filozófiája*, Nyugat, 1910/14.

szellemi környezetben jelent meg 1914-ben *Az erdő hangja* című kötetben. Érdekes azt is megemlíteni, hogy Czóbel maga is járt Franciaországban, az *Új Idők* megbízásából kiállításokat látogatott Párizsban, illetve előadásokat hallgatott a Sorbonne-on.²¹ A következőkben ezért először a bergsoni elgondolásokat ismertetem, majd a filozófus időkonceptiójának poétikai megformálását elemzem.

Henri Bergson filozófiájában, amikor az időt olyan közegnek vesszük, amelyben megszámlálható eszméleti tények (érzetek, például a léptek zaja, harang ütései) helyezkednek el, akkor valójában nem az időről, hanem a térről beszélünk. Az eszméleti tényeket ilyenkor tárgyakhoz hasonlóan kezeljük, amelyeket képesek vagyunk megmérni.²² Ilyen például, amikor egy dallam hangjait/különböző eszméleti állapotokat egyenként, egymástól különválasztva idézzük fel, akkor egyben sorba is rendezzük ezeket (idő szerint), és megszámlálhatóvá tesszük.²³ A sorbarendezésnek feltétele, hogy térben vetítsük ki őket.²⁴ Ekkor tehát a különböző tényezőket különválasztjuk egymástól, de minőségileg nem különböznek egymástól.²⁵ Ha azonban – Bergson szerint – nincs meg bennünk az érzete egy részekre határolt, bontott időnek, akkor a különböző hangokat egyszerre, összeolvadva idézzük fel, anélkül, hogy időrendben elhelyeznénk őket. Tehát, nem tudjuk mi tartozik múlthoz, jelenhez, jövőhöz. Ez a bergsoni tiszta tartam fogalma. (Ez esetben a tényezők között minőségi különbség van, de nem tudjuk megmérni, megszámlolni őket.)²⁶

Az idő térhez hasonlítása több Bergson-értelmező szerint is a kanti hagyományokra épül. A térhez hasonlított idő a fizikusok által alkalmazott időnek feleltethető meg, amelyet az idősíkok egymásutánisága miatt lineárisan képzelnek el.²⁷ René Gillouin értelmezésében alapvető különbség a tartam és a fizikai idő, illetve a tér között, hogy a tartam a szubjektív élményeinkből áll, a tér és a térhez hasonlatossá tett idő pedig nem belső életünkhöz, hanem a

²¹ KIS Margit, *Czóbel Minka*, Szabolcs-Szatmár Megyei Idegenforgalmi Hivatal, Hn., 1980, 16, 24.

²² BERGSON, *I. m.*, 104–107. Vö.: Ullmann Tamás ír arról, hogy Bergson nemcsak az eszméleti tények, hanem az „időbeli, folytonos és dinamikus változás”-ról, azaz a mozgásról is azt állítja, hogy térben terítjük ki, mintegy mozdulatlaná tesszük, ezáltal szintén nem ismerhetjük fel benne a tiszta tartamot. (Ullmann Tamás, *Az intuíció problémája = Bergson aktualitása*, szerk. ULLMANN Tamás – VIEILLARD-BARON, Jean-Louis, Budapest, Gondolat, 2011, 113.)

²³ BERGSON, Henri, *I. m.*, 113.

²⁴ *Uo.*, 113.

²⁵ BERGSON, Henri, *I. m.*, 109. Vö.: A tudományos és filozófiai gondolkodás kritikája valósul meg Bergson filozófiájában – írja Dékány András –, mert mindkettő mennyiségi különbséget feltételez minőségi különbség helyett, akkor is, ha az utóbbi lenne a helytálló. (DÉKÁNY András, *Bergson és Deleuze avagy a bergsoni filozófia ontológiai vonala* = ULLMANN Tamás – VIEILLARD-BARON, Jean-Louis, *I. m.*, 77.)

²⁶ BERGSON, Henri, *I. m.*, 112–113.

²⁷ OLAY Csaba – ULLMANN Tamás, *I. m.*, 73.

valóságához köthető.²⁸ Gillouin a tudományos/fizikai idő és a tiszta tartam közötti eltérésként továbbá azt jelöli meg, hogy a tartamot a fizikai idővel ellentétben, nem lehet megrövidíteni, „mert a tartamot csak átélni lehet és pedig csak olyan ütemben, amilyenben ő maga lejátszódik”.²⁹

Czóbel *Találkozás* című versében egyszerre érzékelhető múlt, jelen és jövő, vagyis minőségükben különböző idősíkokból áll össze a szövegbéli idő. Az esküvőhöz tartozó bizonytalan boldogság („Itt ott, említik halkan a boldogságot”) és a két eseményen résztvevők elnevezésének felcserélése („Ünnepélyes lassan jő most egy gyászmenet: / Fehér ruhában / Szép menyasszony pirul”) azt is implikálja, hogy az idősíkok összeérése azzal is együtt jár, hogy folyamatosan hatnak egymásra. Könnyen össze is téveszthetők, akkor is, ha látszólag teljesen különböző történések zajlanak le bennük, mint ahogy ez a versbéli esküvő és temetés esetében is megfigyelhető. Bergson elkülönítette egymástól a homogén és a heterogén közeget; míg előbbiben nem különböztetjük meg az összetevőket minőségük szerint, utóbbiban igen, viszont nem választjuk le őket egymásról. Szerinte, ha nincs meg bennünk az érzete egy részekre határolt időnek, akkor nem is lehetséges, hogy meg tudjuk határozni, mi tartozik a jelenhez a jövőhöz vagy éppen a múlthoz,³⁰ a gyászmenet így lehet része az esküvőnek, és ezért nem a boldogság az alapvető érzelm, amely hozzá tartozik. Abból kiindulva, hogy mindkettő eseményhez vallási szertartások kapcsolódnak, a *Találkozásban* megjelenített lépcső egy templom lépcsője lehet, ami magyarázatot ad arra, hogy miért ugyanott haladnak el az egymástól különböző „menetek”.

Tekintve, hogy a legelső és a záró sorok („S az üres lépcsőn már senki se látszik / Csak holdfény játszik.”) is a holdfényes lépcsőt említik, a holdfény egyfajta mágikus elemnek látszik a versben, amely képes megmutatni, amit más körülmények között nem lehetne látni, és még a rajta keresztülhaladó árnyalakok sem vehetnek észre. Először bevezet az árnyak világába, majd amikor már láttatta egy élet összemosódó eseményeit és idősíkjait, ki is léptet abból. A kiléptetés formailag is megtörténik: az utolsó két sor előtt az addigi közbevetéstől eltekintve folyamatos volt a szöveg, itt azonban megszakad, és egy verssornyi pont jelzi a szakadást: így a *Találkozásban* az idősíkokkal azonosítható jelenetek halállal zárulnak.

Kapus Erika az ilyen formai megoldásokat az úgynevezett „tükör-versek”-ben törésekként kezeli, amelyek elzárják a tükröket a befogadó szemtől, miattuk pedig csönd áll be

²⁸ GILLOUIN, René, *Henri Bergson filozófiája*, ford. FARKAS Zoltán, Budapest, Franklin, 1914, 33.

²⁹ *Uo.*, 43. Vö.: Ullmann Tamás szintén a tartam átéltségét, valóságosságát emeli ki. (*Bergson aktualitása*, szerk. ULLMANN Tamás – VIEILLARD-BARON, Jean-Louis, 2011, 113.)

³⁰ BERGSON, Henri, *I. m.*, 118.

a versszövegben.³¹ A *Találkozás* ugyan nem tartozik a „tükör-versek” közé, a *Tükrökről, szobákról* ciklus részeként mégis hasonlít hozzájuk tipográfiája és időfilozófiája tekintetében. Figyelembe véve, hogy René Gilluin a bergsoni tiszta tartamot belső időként értelmezi, a fizikai időt pedig olyan időnek, amely a valóságban, rajtunk kívül zajlik le,³² meglátásom szerint a versben a törések, kipontozott sorok a szubjektív, belső idő megtörését jelentik. A belső időből való kiléptetés után újra a fizikai időt látjuk, amelyben már nincsenek mágikus, kísérteties alakok – a belső időt mutatja be rajtuk keresztül a vers, de maguk is a képzelet részei, nem valóságosak.

A tükör és a bergsoni idő

A tükör meséje a *Tükrökről, szobákról* ciklus II. darabja. A ciklusban több a tükör és az idő kapcsolatát bemutató vers is szerepel. *A tükör meséjében* úgy tárul fel egy tükörbeli világ, hogy a gyertyafények a tükör mélyébe merülnek. Ha a tükör/tükröződő felület és az idő kapcsolatát vesszük szemügyre, világossá válik, hogy a tükörnek a versben átjárószerepe van. De nem csak tükörként, hanem vízfelszínként is szerepel; nem tudni, hol ér véget a tükör és hol kezdődik a víz, mert mintegy egymásba olvad a „tükör mélye” és a sötét vízfelület. A tükör és a csillámló rétegű víz közvetlen egymás után fordulnak elő, vesszővel elválasztva, amiből arra lehet következtetni, hogy ugyanazt nevezi meg két különböző kifejezéssel a vers beszélője:

Elvezet fénye,
Tükör mélyébe,
Csillámló rétegű sötét vizébe

A tükör mélye tehát nem tér el a vízrétegektől, nem kettő egymástól elkülönítendő felületről van szó, mert a vízréteg magyarázatként működik az előző sorban megjelenített tükörré. A versben leképezett jelenetben úgy tűnik, mintha hol a tükörbe, hol a vízbe néznénk. Nemcsak az időérzékelésünk válik bizonytalanná a verset olvasva, hanem a világról alkotott percepciónk, a szemünk elé kivetülő kép is. S. Varga Pál *Az erdő hangja* kötet verseinek tükrét a tapasztalati, érzékelhető világ (valóság) és az álom (látszat) felcserélhetőségével hozza

³¹ KAPUS Erika, *Idősíkok és átjárók Czóbel Minka műveiben = Az idő alakzatai és időtapasztalat a magyarságtudományokban. A doktoriskolák V. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai*, szerk. BENE Sándor – DOBOS István – NYERGES Judit, Nemzetközi Magyarságtudományi társaság, Budapest, 2017, 198.

³² GILLOUIN, René, *I. m.*, 33.

kapcsolatba.³³ Például az alábbi részletben nem tudni, hogy a tükörben a gyertyák lángja vagy az égő virágok fénye tükröződik-e vissza:

A gyertya lángok,
Égő virágok
Dermedve állnak
Sötét mélyébe tükör falának.

Tehát a víztükör és a tükör közös jegye, a tükröződés teszi lehetővé, hogy egymástól nehezen elválasztható legyen tükör és tó mélye, az égő virágok és a gyertyák lángja. A „tükör mélye” és a „sötét víz” jelentése méginkább összefolyik a hetedik és a nyolcadik sorban, amit szórendcsere érzékeltet („Tükör vizébe, / Sötét mélyébe”), így a tükör és a víz egymással felcserélhetővé válnak. Amikor öt szótagos sorokra tagolódik a második versszak, négy páros rímes sor következik egymás után. A szöveg elbizonytalanít, mert csupán vessző választja el egymástól a sorokat, így a „vizébe-mélyébe” és a „lángok-virágok” sorvégek a hasonlítás helyett inkább asszociációs játékként kezelhetők.³⁴ Az ismétlődő kifejezések („Termek, termék”, „Tükör mélyébe”), a rövid sorok, az esetenként hiányzó igék („Fátyol selymek, / Hosszak, zöldek, / Az ajtók előtt.”) mind azt az érzetet keltik, mintha lassan, a gyertyák pislákoló lángjában megpillantanánk valamit, ahogy „Mind jobban behúzódik a fényük” a tükörbe. A tükrön keresztül elsőként különböző idősíkokba lehet eljutni: a tükör egyszerre vezet a múltba és a jövőbe. Erre példa az alábbi részlet *A tükrök meséjéből*:

Nem is tükör már, de bejárat:
A múlt idők bejárata
Zöld fátyolos, selymes jövőbe...

³³ Vö.: S. Varga Pál Czóbel Minka műveiben az illúzióval és a valósággal kapcsolatban nem a kettő szembeállítását ismeri fel, ehelyett megjegyzi, hogy „[a] buddhizmus tanainak megfelelően minden tapasztalati létező látszat, álom csupán, az illúziók között legfőbb fokozati különbségek lehetnek”. *Az erdő hangja* kötet központi szimbólumának tekinti a tükröt, „amely ún. látszat és ún. valóság megannyi zavarba ejtő helycseréjének előidézője”. (S. VARGA Pál, *I. m.*, 255–256.)

³⁴ Pór Péter a tükröt középpontba helyező versek kapcsán ugyan nem asszociációról, hanem „érzékek és érzetek színesztéziás absztrakciójáról” beszél, az érzékelés elbizonytalanodása az ő értelmezésében is fontos szerepet kap. Vö.: PÓR Péter, *Konzervatív reformtörekvések a századforduló irodalmában. Justh Zsigmond és Czóbel Minka népiessége*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971, 143.

A szöveg úgy keresztezi/mossa egybe az idősíkokat, ahogyan a „tükör-tavat” és a „láng-virág”-ot vetíti egymásra. A tükörben egymástól elkülöníthetetlen múlt és jövő ugyancsak a bergsoni időelmélettel hozhatók összefüggésbe, mint a *Találkozás* című versben a lépcsőn „egymásba botló” idősíkok, hiszen Bergson filozófiájában a szubjektív idő lényege, hogy elménk egymásba olvadva, elválasztás nélkül érzékeli a jelent, a jövőt és a múltat. A Czóbel-vers a versbéli tükröt a bergsoni heterogén idő jelképeként alkotja meg, a tükröződő felület illúziókeltő hatását felhasználva. Habár a *Találkozás* lépcsője szakrális jelentéssel egészül ki a rajta megjelenített események (esküvő, illetve temetés) miatt, de a rajta keresztülmenő árnyak, szellemek miatt misztikus jelentést is magában hordoz, így eszünkbe juttatja *A tükör meséje* tükröződő felületeit. A népi hiedelemvilágban lehetségesnek tartják, hogy a tükörbe való pillantással a jövő is láthatóvá váljon, így mindkét vers néphiedelmi vonatkozásokkal él.³⁵ A tükröződő felületek kapnak egy titokzatos, nem evilági konnotációt azáltal, hogy egy sajátos világ rajzolódik ki bennük, amely mégsem különíthető el a fizikai valóságtól. Mindkét tükröződő felszín bejáratként funkcionál a tükörben vagy vízfelszínben kirajzolódó világba; a tükör egy másik teret rejt magában, ami egyúttal össze is fonódik a „mi világunkkal”.

Az idősíkok után fátyolselymekkel takart ajtajú termeket láttat a versszöveg, a termekben pedig „kék alakok” fekszenek. Elősorban a mozdulatlan alvás, álmodás jellemző rájuk. A kapcsolódási pont a tükörbeli tér és a „mi világunk” között a gyertyaláng, melyet az alvó alakok a „Fekete tükör vizébe vonnak”. *A tükör meséjében* az „alanyi reflexió teljes kiküszöbölésére”³⁶ látunk példát. A Czóbel-versben egy valóságtól elvonatkoztatott lírai szituációval találkozunk, anélkül, hogy értelmezését is olvashatnánk – a konkrét szituációt.³⁷ A szöveget figyelmesebben olvasva azonban úgy tűnik, hogy a vers egy észlelt jelenséget magyaráz: a tükör belsejében maradnak a fénysugarak – amelyek egyszer már rávetültek –, amikor annak felülete kezd megkopni, elhomályosulni.

Feltételezhető, hogy azok az alakok, akiket a vers a tükör mélyében ábrázolt, annak a felületére korábban rásütő napsugarakkal azonosíthatók, és a versben magukhoz vonják a tükröt megvilágító fényt. Ehhez a feltételezéshez ismét azt az aspektusát kell felidézni a tükörnek, hogy egy idő után elhomályosodik, ezért az időben régebben rávetülő fénysugarak bezáródnak

³⁵ PÓCS Éva, *I. m.*, 26.

³⁶ S. VARGA Pál, *I. m.*, 255.

³⁷ Czóbel Minka költészetében S. Varga Pál a Pán-verseket jelöli meg azoknak a verseknek az előzményeként, amelyek „a mesei-játéki dimenzióval számolják fel a konkrét szituációt”, továbbá fokozatosságot lát Czóbel azon műveiben, amelyekben az „alanyi reflexió” kiküszöbölése valósul meg: a költő két korai kötetében (*Fehér dalok*, *Virradat dalai*) költeményei még tartalmaztak konkrétumokat, amelyek később beépültek a versek képiségébe. (S. VARGA Pál, *I. m.*, 255.)

a felületébe. A szöveg erre utal például, hiszen azok vannak a tükörben „Kik voltak régen”, ami jelentheti a korábban ráeső fényt. Ilyen az „Elalvó mult” kifejezés is, de leginkább *A tükörök meséjének* utolsó két sora árulkodik erről: „Egy elhomályult tükör előtt / Magányosan hét gyertya ég.” A *Találkozáshoz* hasonlóan azzal zárul a tükörbe tett betekintés, hogy visszatérünk a vers kezdőszituációjához. Csupán a tükör és az azt megvilágító gyertyák láthatók, mert nincs tovább kapcsolat a tükör belseje és a külvilág között, ugyanis a tükör „elhomályult”, elveszítette fényvisszatükröző-képességét, és magába zárta az eddig felületét érő fényt. Így a gyertyalángok már nem tudnak kapcsolódni az ott maradt fénysugarakkal, valóban „magányosak”. Hogy miért alszanak a tükör „lényei”, szintén indokolható lehetne fényvoltageukkal. Ha elfogadjuk azt az állítást, hogy a tükörbe zárt kék alakokat azonosíthatjuk a „Örök sugárú elhalt fény”-nyel, akkor az is egyértelművé válik, hogy azért nem mozognak, mert bentragadtak a tükörben, mivel annak felülete már nem elég éles.

A versben végig törések, szakadások fedezhetők fel: a tükör előtt magányosan álló gyertyákhoz gondolatjellel jelölt közbevetések és végig gondolatjelekből álló verssorok vezetnek.³⁸ A mű végéhez közeledve egyre több ilyen sorral találkozunk, a versszöveg megtörik, majd újra következik két teljes verssor („Eltűnt a sok alvó alak, / Bezáródnak a távol ajtók.”), ezután két gondolatjelekkel teli sor között már csak egy töredékes olvasható („Elalvó mult – holdszínű vég –”). Ugyanazt a mintát követi *A tükör meséje*, mint a *Találkozás*. Mindkét versben a fény³⁹ képes megjeleníteni az idősíkok egymásba játszását; *A tükör meséjében* a gyertyalángok, a *Találkozásban* a holdfény világít meg egy felületet vagy térbeli elemet. A versek végéhez közeledve egyre kevesebb információt kapunk olvasóként, a sorokat pontok vagy gondolatjelek pótolják, míg végül bekövetkezik a csönd.⁴⁰ Ezután visszatérünk a kezdeti fényforráshoz, valamint a megvilágított tárgyhoz, de a „sugár” már nem képes visszahozni a korábban látott tükörmélyi termék és az árnyalakok képeit.

A vers utolsó, törésekkel teli része abban is hasonlít a *Találkozáshoz*, hogy a gyertyafény, a fényforrás, ami feltárja a tükörbéli világot – ismét Gilluin Bergson-értelmezéséből kiindulva –, a belső időből vezet ki a fizikai időbe.⁴¹ Azután, hogy „Megremeg tükör / Fekete fénye,” a törést jelző sorok a szubjektív időt és a fizikai idő váltják fel. A tükör felületének remegését a vergődő gyertyafény idézi elő, a gondolatjeles sorok pedig az ingadozó, remegő gyertyafényt jelenítik meg szövegszinten, mely miatt nehezen látható a tükör felülete. Értelmezésemben a

³⁸ KAPUS Erika, *I. m.*, 2017., 198.

³⁹ Vö.: Pór Péter kiemeltnek tekinti a sugár szó szerepét Czöbel Minka életművében. (Pór Péter, *I. m.*, 126.)

⁴⁰ KAPUS Erika, *I. m.*, 2017., 198.

⁴¹ GILLOUIN, René, *I. m.*, 33.

vers töréseinek funkciója itt a kétféle látvány elválasztására szolgál: hol a tükörbéli alakok, hol gyertyafények jelennek meg.

Nem csak a vers első és utolsó két sora foglalja keretbe a verset. A tizenegyedik és tizenkettedik sorban („Dermedve állnak / Sötét fényébe tükör falának”), valamint a két gondolatjeles sort megelőzőben („A lángok fogva állanak, Tükör dermedt, sötét vizébe.”) felcserélődik a tükör és a víz fogalma – a csere asszociáción alapul, ahogy a vers kezdetén is. A dermedten álló lángok vezetnek be az olvasót a tükörben alvó alakok világába, amikor pedig lezárul előtte a tükör mélye, azt is a „fogva álló” gyertyalángok jelzik. Már nem látjuk a fényekkel azonosítható alakokat („Eltűnt a sok alvó alak,”), csupán sejtjük, hogy mi történik majd velük („Elalvó mult – holdszínű vég –,), míg végül, az utolsó csupa gondolatjelből álló sor után csak a gyertyalángok maradnak meg.

Az Emlékek mint A tükör meséje folytatása

Ahogy a cikluscím is mutatja, a tükör központi szerepet kap a *Tükrökről, szobákról* ciklus verseiben, például *A tükör meséjében* és az *Emlékekben*, a *Tükrökről (Házak lelke)* című versben vagy a IV., *Láng pillékben*. Utóbbi azért is lehet kiemelt *A tükör meséje* és az *Emlékek* kapcsán, mert ugyanazt a képet jeleníti meg az első versszaka, mint a két említett versé; egy „tükör mély, sötét vizébe” vezetnek a gyertyalángok. Azért fogom mégis *A tükör meséjét* és az *Emlékeket* együttolvasni, mert úgy gondolom, hogy a két szöveg szorosabban tartozik egymáshoz.

Sajátos fikciót alakít ki a két vers, amelyek párhuzamosan ugyanazt a tükörben megjelenő teret képezik le. *A tükör meséjében* hét gyertya lángja világítja meg a tükör felületét („Tükörfal előtt hét szál gyertya ég, / Elvezet fénye, / Tükör mélyébe”), az *Emlékekben* pedig megtörténik az erre való visszautalás („Benn akadt napfény, benne egyszer / Hét gyertya lángja”). A tükör az általam elemzett mindkét műben kapcsolatban áll a külvilággal. *A tükör meséjében* és az *Emlékekben* kapcsolatot a hét gyertyaszál lángjából font aranyfonalak képeztek a tükörmélyi és a tükör előtti világ között, amelyet odaát, a tükör túloldalán alvó alakok készítettek:

Tükör mélyébe

Kék sötét éjbe

Szakadatlanul szálakat fonnak

Valószínűleg a szálak miatt merül el „Kialudt éltük a miénkbe”, „*A mostaniba*”. Azonban a tükrön túli és az tükör előtti világ kapcsolata *A tükör meséjében* már megszakad, mégpedig azáltal, hogy a fény bennreked a tükörben, majd az *Emlékekben* ennek a folytatását láthatjuk

azzal, hogy a tükör felületére fekete fátlyat terítenek, így nem tudja többé megtörni a fénysugarakat. Addig a pontig ugyanakkor reflektált a versekben szereplő tükör a külvilágra, amíg nem veszíti el visszatükröző-képességét. *A tükör meséjében* gyertyalángokat egy nem létező helyen mutatja meg a versbéli tükör.

Ez a nem létező hely, fikciós tér a következőképpen valósul meg; a görög mitológia emberi élet fonalát szövő, majd elmetsző moiráira is asszociálhatnánk a tükörben és vízben lévő alakokról. Viszont számuk nem egyezik meg velük, hiszen egyedül annyit tudunk meg, hogy sokan alszanak ebben a mozdulatlanságban, valamint olyan vonások teszik egyedivé e lényeket, mint a hajuk fényéből áradó „hangtalan ének”, illetve egyikük lelkét összetörő áldás. Ezekből a homályosan kifejtett részletekből már-már mitológiaszerű háttértörténet áll össze olyan lényekből, akiknek befolyása van a „mi életünkre”. A mágikus motívum, a tükör felületének eltakarása, megkopása után az ő világuk el lett zárva a „miénktől”. *A tükör meséjét az Emlékeket* együtt olvasva egyértelművé válik, hogy a tükörbe zárt fényt személyesíti meg mind a ciklus első, mind a IX. verse. Élettel ruházza fel a fénysugarakat például az *Emlékek* következő részlete:

Mély titokzatos

Hullámzó élet.

Vissza nem szálltak

A feloszlásba

Az enyészetbe

Fénysugarak.

Az *Emlékek* visszautal *A tükör meséjére*: *A tükör meséjében* a tükörbe zárt lelkek fényszálakat szőnek, amelyeknek köszönhetően kapcsolatban tudnak maradni a tükörfelület előtti világgal. A fényszálak által fennmaradó kapcsolat azt jelenti, hogy a tükör ekkor még képes visszaverni az egykor ráesett sugarakat. Az *Emlékekben* a tükörben maradt lények feleltethetőek meg a tükör megkopása miatt tükörben rekedt sugaraknak. Az első versben megjelenített kép mellől hiányzik a magyarázat, ám folytatásában, az *Emlékekben* már egymás mellé kerül a konkrét jelenség, a tükör megkopása és a tükrön túli világot. Ennek magyarázatára tehát az emlékekben kerül sor:

S benn-fogott fények

Örökre élnek:
Megannyi nyugtalan
Haza nem járó
Haza nem találó
Elkárhozott lélek.

Az utolsó versszakban maguk a fénysugarak a lelkek, akik a tükörben kényszerülnek maradni: a fény emléke azonosul az egykor élő lelkek emlékével. Mivel a felejtés az *Emlékek* című vers része, a Szent Ágoston-i gondolatmenetet alapul véve is értelmezhető. Kapus Erika elemezte Czóbel kéziratban maradt naplóbejegyzéseit, melyek közül az 1914. január 24-ei arról tanúskodik, hogy a szerző olvasta Szent Ágostont.⁴² Emellett egy művében is feltűnik Szent Ágoston: szereplőként helyet kap *Donna Juanna* című regényes költeményében, ami arra enged következtetni, hogy a keresztény filozófus és munkássága foglalkoztatták Czóbelt, annak ellenére, hogy csak egy rövid megjegyzés található naplójában Szent Ágostonról.

Szent Ágoston *Vallomásainak* X. könyve az emlékezet mibenlétét tárgyalja, a XXIV. fejezetben Szent Ágoston az emlékezetében találja meg Istent.⁴³ Ahhoz azonban, ha az isteni igazsághoz akarunk eljutni, Szent Ágoston *Vallomásaiban* nem az emlékezésen keresztül vezet az út, mert az emlékezet is csupa változásból áll (képek, érzések, emlékezés, feledés), míg Isten örök változatlan.⁴⁴ Az emlékezetnek szentelt könyv felveti a feledés kérdését is. „Hogyan emlékezik vissza az emlékezet arra, amit elfelejtett?”⁴⁵ – olvassuk a XIX. fejezet címében. A fejezetben azt a magyarázatot kapjuk, hogy ahhoz, hogy az elfelejtett dolgokra vissza tudjunk emlékezni, szükség van arra, hogy valamennyi nyomot őrizzen belőlük az emlékezetünk. Ellenkező esetben nem fogjuk tudni előhívni az emlékeinkből, amit elfelejtettünk.⁴⁶

Az *Emlékekben* a sugárszárszalakat éri a feledés azáltal, hogy „Fekete fátyolok hullottak / Tükör lapjára”. Ezek a sugarak valójában a korábban tükörre vetülő fény „emlékei”, melyek nem tudtak visszaverődni a tükröt takaró fátyol miatt. A felejtés és emlékezés kapcsolatában – Szent Ágoston *Vallomásait* alapul véve – tehát az a helyzet állt elő, amikor nyomtalanul tűnt el valami, ezért az emlékezet már nem képes felidézni. A fekete fátyol mint a gyász jele és *A tükör*

⁴² »Szent Ágostont egyszerű felkiáltással jellemzi: „milyen komplikált egyén!” (1914. jan. 24.)« (KAPUS Erika, „Bob lovagol a tarkán”: Szabolcsi hétköznapiak a mi háborúnk idején Czóbel Minka 1914-es naplóbejegyzéseiben = Női íráshasználat és kézíratos kultúra a hosszú 19. században, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Reciti, Budapest, 2022, 116.)

⁴³ Szent Ágoston, *I. m.*, 277. Vö.: Gerard O'Daly a *Vallomásokat* értelmezve ír arról, hogy a világtól való elfordulás vezet el Szent Ágostont az önismetthez, amelyben megtalálja Istent. (O'DALY, Gerard, *I. m.*, 44.)

⁴⁴ Szent Ágoston, *I. m.*, 278.

⁴⁵ Szent Ágoston, *I. m.*, 270.

⁴⁶ Szent Ágoston, *I. m.*, 271.

meséje véget jelző sora utalnak, hogy a sugárszálak nem léteznek többé. Ám megszűnésük csupán a tükröt szemlélve igaz, mert fények a tükör belsejében örökké élnek. Öröklétük miatt a bergsonin kívül egy másik időfilozófia is helyet kap a versben, ami a következő fejezetben elemzett *Gyémánt Kérub* című versben mutatkozik meg legtisztábban.

A megnevesített idő (*Gyémánt Kérub*)

A *Gyémánt Kérub* című vers az *Álmok kertje* ciklus utolsó, XXXIII. darabja, amely *Az erdő hangja* című kötetben, 1914-ben jelent meg. A *Tükrökről, szobákról* ciklussal ellentétben ebben nehezebb összefüggéseket felismerni a versek között, mert a szervezőelem nem olyan egyértelmű, mint *A tükör meséjében* és az *Emlékekben* visszatérő tükör. Ezért a mű időfilozófiáját sem csupán az *Álmok kertje* verseinek kontextusában vizsgálom.

A *Gyémánt Kérub* keretes szerkezetű, mert nyitó és záró sorai csaknem megegyeznek, de ez a refrénnek is nevezhető rész a vers közepén, a tizenkettedik és a tizenharmadik sorban is megtalálható. Kétszeri ismétlésének köszönhetően nyomatékos, hangsúlyossá válik. Az első két sorban („Áll az idő örökké, változatlan, / Mozdulatlan, halálos merevségben”) az időhöz kapcsolódó jellemzők az örök mozdulatlanság, változatlanság és a merevség, amelyek egyben a Szent Ágoston-i örökkévalóságot is jellemzik.⁴⁷ Lényegében két időkonceptióval találkozunk Szent Ágoston *Vallomásaiban*: az egyik a teremtő „ideje”, az idő előtti idő, amely állandó és örökkévaló, ennél fogva az emberek számára nehezen megérthető; a másik pedig a teremtéssel egyszerre létrejövő idő.⁴⁸ Így a teremtett lények ideje – hozzájuk hasonlóan – folyamatosan elmozdul, elillan.

⁴⁷ A *Gyémánt Kérub* Szent Ágoston *Vallomásain* túl más időelméletekkel is összeolvasható. A newtoni abszolút idő például azért kerülhet szóba, mert az időt egy önálló entitásként szemléli, amely független minden más objektum mozgásától (BARDON, Adrian, *The Brief History of Philosophy of Time*, Oxford University Press, Oxford, 2013, 53.). A dinamikus idő koncepciója pedig változást feltételez az időben, a statikus időszemlélet szerint pedig az események egymáshoz való viszonya idővel sem változik, akárcsak egy naptárban (BARDON, Adrian, *I. m.*, 81.), ezt tükrözik például a vers következő sorai: „S az események, melyek az időben / Mindig egyformán vannak, voltak, lesznek”.

⁴⁸ A két idő szembeállítása többek között az alábbi a részletben mutatkozik meg: „Benned az évek nem jönnek és mennek, a mi éveink ellenben jönnek és mennek, míg egyszer csak elfogynak. Éveid együtt vannak, mert mozdulatlanok; az érkező nem szorítja ki a távozót, mert nincs elmúlásuk; a mieink pedig akkor lesznek teljesek, mikor immár egyetlen sem lesz belőlük. Minden idő a te alkotásod.” (Szent Ágoston, *Szent Ágoston vallomásai*, ford. VASS József, Szent István Társulat, Budapest, 1999, 319.)

Szent Ágoston *Vallomásaiban* a szerző az idő fejtegetésével kapcsolatban paradoxonba ütközik, amikor arra keresi a választ, hogy mi az idő. Problémája, hogy egy adott pillanatban, amikor a múlt és a jövő mivoltára kérdez rá, egyik sem létezik:⁴⁹ „De hogyan van meg az időnek két fajtája, a múlt és a jövő, ha a múlt már nincs, és a jövő még nincs?”⁵⁰

Viszont a jelennel kapcsolatban is probléma merül fel: miszerint az nem állandó, azaz nem marad meg jelennek, hanem rögtön múlttá válik; ugyanis, „ha mindig jelen maradna, s nem menne át a múltba, nem idő volna, hanem örökkévalóság.”⁵¹ Ezzel pedig Ágoston szerint megvalósul a jelen idő létezésének és mérhetőségének elvetése is, mert csak akkor lehetne mérni, ha állandó lenne. A versben a „mozdulatlan, halálos merevségben” álló idő nem a múlt, nem a jelen, hanem a Szent Ágoston-i örökkévalóság jegyeit hordozza magában, amit az *örökké* fogalom még nyilvánvalóbbá tesz. A legpontosabban Szent Ágoston ezt az „örök jelen”⁵² kifejezéssel ragadta meg.

A *Gyémánt Kérub* című vers nem töredékes, szemben *A tükör meséjével*, az *Emlékekkel*, vagy a *Találkozással*. *A tükör meséje* és az *Emlékek* több helyen gondolatjelet tartalmaz, amelyek a versekben akár sorokat is kitöltenek, a *Találkozásban* pedig kipontozott sorok láthatóak. Mivel a *Találkozások* tipográfiai képe hasonlít a „tükör-versek”-éhez, akár Czóbel Minka többi, időfilozófiai alapokon nyugvó költeményének szövege is tartalmazhatna töréseket. Mi lehet tehát az oka a szaggatottság hiányának a *Gyémánt Kérubban*? Feltételezhető, hogy a „gyémánt-kérub”-ként megformált idő állandóságát („örök változatlan”-ságát) a versszöveg folyamatossága is érzékelteti, valamint az az eljárás, hogy nem csak törések, de versszakok sem tagolják a művet, az egész vers egyetlen versszakból áll. Továbbá, az ugyanazon ciklusba tartozó szövegek időfelfogása közel azonos.

⁴⁹ A szakirodalom a *Vallomások* XI. könyvének paradoxonát – miszerint, amit múlt és jövő időnek nevezünk, nem létezik – az arisztotelészi hagyományból eredezteti. (Vö.: LLOYD, Genevieve, *Augustine and the „Problem” of Time = The Augustinian Tradition*, szerk. MATTHEWS, Gareth B., University of California Press, 1999, 45–48.) A *Vallomások* időkonceptióját Arisztotelész *Természete* mellett többen Plótinusz *Ennéaszok* című munkájára és a sztoikus filozófiára vezetik vissza. (Szent Ágoston és Plótinusz filozófiájának összehasonlításához lásd: LLOYD, Genevieve, *I. m.* 48–53., a *Vallomások* és a sztoikus filozófia összehasonlításához lásd: O'DALY, Gerard, *I. m.*, 152–161.)

⁵⁰ Szent Ágoston, *Szent Ágoston vallomásai*, ford. VASS József, Szent István Társulat, Budapest, 1999, 319–320.

⁵¹ Szent Ágoston, *I. m.*, 320.

⁵² „Minden időt megelőző örök jelened, [...]” (*Uo.*, 319.)

A *Gyémánt Kérubban* az első refrént követően egy leíró rész kezdődik, amely az élőlényeket időhöz fűződő viszonyát mutatja be. A mozgás, a forgás a tengelyen fekvő idő körüli folytonos keringés az ő jellemzőik köré tartoznak („S körülte örült forгатagban / Forognak minden megteremtett lények:”). Ha a refrént összehasonlítjuk az első két sorral, megfigyelhető, hogy ellentétet mutat az idő kiemelt, többszörösen megjelenített mozdulatlansága, egyhelyben állása a körülötte mozgó élőlények elevenességével, folyamatos mozgásával.

Ez az ellentét magyarázható Szent Ágoston *Vallomásaiban* leírtakkal: az idő, legalábbis az a formája, amely az emberek által érzékelhető, folyamatosan változik, nem áll egy helyben, „arra törekszik, hogy ne legyen”⁵³ az idő azon formájával ellentétben, amely örök. A Szent Ágoston-értelmezések a teremtett, mulandó világ és az isteni örökkévalóság szétválasztását emelik ki a *Vallomásokból*.⁵⁴

Még egy ellentét fedezhető fel a versben az előbbin kívül: az eleven lények alkotnak egy képet magukban örvénylő, mozgalmas életüknek, ennek az „örült forगतagnak” a középpontjában álló időről, amire a második refrén reflektál („Ilyenkor mondják: eljár az idő! / De az idő áll, örök változatlan”). Amikor találkozik egymással a két szemléletmód, az „eljár az idő!” felkiáltás egy „testbe öltözött életszikratól” származhat. Szórendcsere a refrének esetében csak az „eljár az idő!” felkiáltás után történik, mert a következő refrén már tagad („De az idő áll,...”). Az utolsó két sor azonban eltér a korábbi refrénektől. Az örökkévalóság még hangsúlyosabbá válik, hiszen az idővel azonosított „gyémánt-kérub” az örökkévalóságban marad „örök változatlan”. Az „áll” ige jelöli ki a legfontosabb jellemzőjét az időnek, mert a vers első és utolsó előtti sora – a keretet adó refrének – is ezzel kezdődik.

A *Gyémánt Kérubban* a „megteremtett lények” saját életük változásait és végességét vetítik rá az időre, hiszen mozognak: „Majd elalél, majd ismét tova száguld / Egyik vagy másik.” Másként megfogalmazva saját másukra képzelik el az időt. Az eljáró idő képze azonban nem változtat azon, hogy az idő örökkévaló és mozdulatlanul álló. A „megteremtett lények” perspektíváját a harmadik személyű nézőpontból szóló állítás dönti meg. Külső nézőpont szükséges ahhoz, hogy a vers beszélője eljusson az igazsághoz, hiszen túl kell lépnie a korlátolt észlelésen, amit egy első személyű nézőpont implikálna azzal, hogy azonosítani lehessen az egyik állandóan forgó lénnyel.

⁵³ Szent Ágoston, *I. m.*, 320.

⁵⁴ Vö.: O'DALY, Gerard, *I. m.*, 152., LLOYD, Genevieve, *I. m.*, 56–58.

Ugyan *A tükör meséje* nem a *Gyémánt Kérub*bal azonos ciklusban található, az örökléthez ugyanúgy a mozdulatlanság tartozik, mint az *Álmok kertje* utolsó verse esetében. Noha az aranyfonalat szövő lények *A tükör meséjében* ugyan álmodtak, e tevékenységük mégis a „mi életünk” fölé helyezi őket, mintha a mozdulatlan, eszméletlen állapot az életnél, értékesebb, több lenne. A kérdés az, hogy miért. *A tükör meséjében* valószínűleg a tükrön túl élők azonosíthatóak a versben szereplő „mi” személyes névmással, és, ha az ő életük is mulandó, a *Gyémánt Kérub* lélekforgatagában keringő lelkekéhez hasonlóan, az megmagyarázná, hogy miért tartósabb a tükrőben alvó alakok álma, mint a tükrön túl élők élete. A fény ugyanis azáltal, hogy elnyelte a tükör – „örökéletűvé” válik. A *Gyémánt Kérub*ban az idő örökkévalóságához kötődik az idő koncepciójának – a vers által elfogadott – helyes, valódi percepciója, amit csak akkor lehet elérni, ha kívül helyezkednünk az élők nézőpontján. Tehát, az öröklét az *Emlékekben* és *A tükör meséjében* az elhomályosult tükörfelület mögött maradt fénysugarak örök álmaként jelenik meg.

Az *Emlékekben* a következő opposíció lép fel: a fénysugarakra nem lehetséges többé emlékezni, hiszen a tükör letakart, majd elhomályosodott felülete mögött maradtak, mégis örökké élnek a tükrőben. Ezáltal percepcióbeli különbség jön létre, ugyanis a fények nyomtalanul eltűntek, az emlékezet nem képes felidézni azokat, de a vers érzékelteti, hogy a fénysugarak még továbbra is léteznek. Erre a *Vallomások* emlékezést taglaló fejezete adhat magyarázatot: az emberi emlékezet részekre tagolódik (a felejtés is része), változó, ezzel szemben Isten az egészet képviseli⁵⁵ – a *Vallomásokat* alapul véve a fénysugarak az isteni szférából észlelhetőek (mert ennek nem része a felejtés).

A két említett versben az öröklét nem más, mint egyfajta statikusság, mozdulatnélküliség, ami az alvó és elfogott lelkek, azaz a fények jellemzői közé tartozik. Ez a megoldás egy visszatérő megformálásmódja az időntúlíságnak, mert ugyanez jelenik meg a transzcendens szférához tartozó *Gyémánt Kérub* esetében is.

A *Gyémánt Kérub*ban az elalélás azért feleltethető meg a halálnak, mert a refrén után folytatódik a teremtett élőlények és életük bemutatása:

Néha egy lény saját magát eléri
Felölti ismét szétfoszlott alakját,
Rohan újból csak önmaga után.

⁵⁵ Szent Ágoston, *I. m.*, 278.

Visszatérve a második ellentétre, az idő folyamatszerűnek tűnik az élők számára, akiknek eköré szerveződik az élete:

S az események, melyek az időben
Mindíg egyformán vannak, voltak, lesznek
Egy más után jövőnek látszanak.
Hánykodnak a merevség tengerében.

Mivel a szövegben múlt és jelen nem létezik, csak az örök jelen, minden eseménynek egyszerre kell jelen lennie az időben. Tulajdonképpen a létige múlt és jövő idejű alakját érvényteleníti az, hogy az események egymás után következése pusztá percepció. Tekintve, hogy a versben az idő hangsúlyozottan merev volt korábban, az utolsó sorban is egyértelmű, hogy a „merevség tengere” az idő metaforája. Már ennek a két szónak a kapcsolatában is kifejeződik a verset uraló két ellentét. Egyrészt szembekerül egymással a mozdulatlanság és a folyamatos mozgás, másrészt ebben az elnevezésben paradoxon valósul meg, hiszen a „merevség” a tengerhez vagy a vízhez tartozó asszociációkkal alapvetően ellentétes. Így ez a paradox szókapcsolat az idő tengerként való elképzelését kérdőjelezi meg (annak ellenére, hogy e koncepció mélyen gyökerezik gondolkodásunkban – lásd például „időnk, mint a tenger” szólásunk), az idő tovamozdulását teszi bírálat tárgyává.

A vers huszonkettedik és huszonharmadik sorában is ehhez hasonló gondolat olvasható, bár itt az idő mulandóságát vonja kétségbe a szöveg: „Mulandónak, illónak, változónak / Tetszik a sohasem mozduló idő.” Miért tetszik vagy látszik valamilyennek az idő? Szent Ágoston *Vallomásaiban* így következik egymásból a „három idő” – amit szerinte tévesen kezelünk és emlegetünk „három időként”⁵⁶ –: elsőként a jövő fordul át a jelenbe, majd változik át múlttá.⁵⁷ Az idő három síkja közül a jövő a várakozás, a jelen a figyelés, a múlt az emlékezés tevékenységéhez köthető.⁵⁸ A csupán a jelenhez viszonyított, kiterjedés nélküli, ezért mérhetetlen idő problémáját Szent Ágoston a következőképpen oldja fel: „Lelkem, tebenned mérem az időt.”⁵⁹ Szent Ágoston *Vallomásainak* értelmezői a „lélekben mért idő” koncepciójában a most, a jelen szétfeszítettségét, temporalitást, megosztottságát emelik ki.⁶⁰ A

⁵⁶ Szent Ágoston, *I. m.*, 326.

⁵⁷ „Honnan? A jövőből. Merre? A jelenen keresztül. Hova? A múltba.” (*Uo.*, 327.)

⁵⁸ *Uo.*, 326.

⁵⁹ Szent Ágoston, *I. m.*, 335.

⁶⁰ Vö.: O'DALY, Gerard, *I. m.*, 152.; LLOYD, Genevieve, *I. m.*, 56–57.

szerző ugyanis a XI. könyv végén, a zsoltáréneklést véve példaként szembeállítja az emberi figyelmet és az isteni oszthatatlanság elgondolását: „Aki ismert éneket énekel, s aki az ismeretes éneket hallja, annak érzelme a következő szavak várása s a már elhangzottak emlékezete szerint változik s figyelve is megoszlik; – veled ez, Uram, [...], változatlan [...] mivoltodnál fogva meg nem eshetik”.⁶¹ Végeredményben tehát arra jut, hogy a teremtés mint cselekvés nem másíthatta meg Isten örök mivoltát, de az ellentét felállításával az emberi figyelem idő általi megosztottságát is bebizonyítja.⁶²

Mindezt figyelembe véve a Szent Ágoston-i idő nem más, mint a szubjektum interpretációja a külvilágról;⁶³ valamilyennek látjuk azt, de ez az észlelésünk nem feltétlenül felel meg az objektív igazságnak. Az idő az idézett részben (huszonkettedik, huszonharmadik sor) ugyanígy csak tűnik valamilyennek, noha valójában ennek épp az ellenkezője.

A *Gyémánt Kérubban* a megcáfolt percepció azt is maga után vonja, hogy a gondolati alapon létező idő vagy inkább feltételezett idő létezését kellene elvetni ahhoz, hogy az élők hamis észrevételeiktől eljussanak a „halálosan merev” időig: „Áll mindörökkön örök változatlan, / Mozdulatlan halálos merevségben.” Azaz, a számukra létező időről kell belátniuk, hogy nem létezik. Így az idő valóban halálossá merevedne, mert az idő-élőlények oppozícióból kiderült, hogy az alapvető megkülönböztetés létező és nem létező, élő és nem élő között a mozgás tevékenysége.

A verscím a huszonnegyedik sorban jelenik meg, de nem azonos formában: „gyémánt-kérub”. Előtte végigvonul a művön az idő ismertetése egy, a teremtett élőlényektől ellentétes nézőpontból, míg végül azonossá válik a címmel. Figyelembe véve, hogy a gyémánt előfordul a szerző más verseiben is, gondolhatnánk arra is, hogy csupán kedvelt, gyakran használt fogalomról van szó. Az az értelmezési lehetőség is felmerülhet, hogy ezt a néhány verset a gyémántmotívum kapcsolja össze (ciklusszervező szerepe nem lehet, mert csupán három versben szerepel a harminchárom verset felölelő *Álmok kertje* ciklusban). A gyémánt azonban más-más jelentésben kap helyet a versekben.⁶⁴

⁶¹ Szent Ágoston, *I. m.*, 339.

⁶² *Uo.*, 339. (Vö.: LLOYD, Genevieve, *I. m.*, 59.)

⁶³ Vö.: Genevieve Lloyd az idő pszichologizálásáról ír Szent Ágoston *Vallomásai* kapcsán. (LLOYD, Genevieve, *I. m.*, 45.)

⁶⁴ A *Stella* című versben egy ifjú halmoz el ékszerekkel egy márványszobrot, a *Hablibákban* pedig a hullámok a köszikláknak csapódva gyémántport szórnak.

A gyémánt a Biblia szerint „keményebb a sziklánál”,⁶⁵ de a kérub is keresztény szimbólum.⁶⁶ (A vers számozása – tekintve, hogy a harminchárom a krisztusi kor – szintén a kereszténység egy szimbóluma.) A versben a gyémánt keménysége folytán az állandóságot hivatott kifejezni, a címbeli jelző és jelzett szó együtt a transzcendens szférára, az örökkévalóságra utal.

A kérubként megjelenített idő a „mindenség tengelyén” helyezkedik el. A vers alapján nem beszélhetünk az időről mint olyan entitásról, amely változik, más formában viszont igen: a versbeli idő a Szent Ágoston-i örökkévalóság jegyeit hordozza magában. Itt a vers beszélője egyes szám harmadik személyben szólal meg, ami azt fejezi ki, hogy csak egy, az élőlényekkel nem azonosuló nézőpontból lehetséges belátni az örökkévalóságot.

Összegzés

Czóbel Minka az elsősorban Henri Bergson és Szent Ágoston munkáiból ismert időfilozófiai elgondolásokat többféle módon ábrázolta. *Tükrökről, szobákról és Álmodások kertje* című versciklusai képekben gazdagok: a „gyémánt-kérub”-ot az örök idő, az illúziókeltő, látásunkban elbizonytalanító tükröt a szubjektív idő jelképeként alkalmazta *A tükör meséjében*.

A *Találkozás* a bergsoni szubjektív időt veszi kiindulópontként. A versben megkülönböztethetlenné válik egymástól múlt, jelen és jövő, hiszen a lépcsőn egymással szemben két menet vonul el, az egyik egy menyasszonyt ünneplve, a másik a menyasszony gyermekét gyászolva. Ha az időt lineárisan kezelnénk a műben, akkor értelmezhetetlen lenne, hogy a versbeli gyermek miért halt meg, ha csak a jövőben fog megszületni. Ezért Bergson filozófiájához kell fordulnunk, hogy megérthessük a vers időfilozófiáját. A *Találkozásban* ünneplő és gyászoló emberek érzelmeinek összekeveredése szintén azt támasztja alá, hogy az idősíkok elválaszthatatlanok egymástól.

A tükör meséje a bergsoni időelméletet formálja meg a tükör és a tükör felületével azonosra váló tó képével. A versben a tükör és a tó, a gyertyalángok és az égő virágok, illetve a jövő és a múlt felcserélhetővé válnak egymással. A szövegben korábbi asszociációi (tükör-tó, láng-égő virág) megelőlegezték a jövő és a múlt mint két idősík egymásba játszását.

Az *Emlékek* az örökkévalóságot a tükörben rekedt fénysugarakkal jeleníti meg. A vers *A tükör meséje* folytatásaként is értelmezhető, mert a szövegben ugyanúgy a gyertyák fénye

⁶⁵ Ez 3,9. = *Biblia*, Szent István Társulat, Budapest, 2016, 955.

⁶⁶ Ter 3,24. = *Biblia*, Szent István Társulat, Budapest, 2016, 25.

vezetett el a tükör mélyén alvó lényekhez, ahogyan a *Tükrökről, szobákról* II. darabjában. Amíg a tükör felülete visszatükrözte a rávetülő fényt, addig a tükörben alvó kapcsolatban álltak a tükör előtti világgal, de ahogy elhomályosult a felülete, bezáródtak a tükörbe. A fénysugarak a korábban tükörre eső fények emlékeiként jelentek meg, és miután fekete fátyollal lett letakarva a tükör, nem maradt nyomuk, elfelejtődtek. Ezért a vers értelmezéséhez Szent Ágoston *Vallomásainak* emlékezéssel és felejtéssel foglalkozó könyvét veszem alapul. Ebben az emberi emlékezet részeként nevezi meg a szerző a felejtést, amely akkor következik be véglegesen, ha nyom nélkül törlődik ki egy emlék a memóriánkból.

A *Gyémánt Kérubban* két ellentétes vélekedést olvashatunk az időről: az egyik mulandónak, a másik állandónak tekinti azt. Tekintve, hogy a *Gyémánt Kérub* kezdetén, közepén és zárlatában is az utóbbi szemlélettel találkozhatunk – mely közvetlenül is cáfolja az elmozduló időről való vélekedést –, a vers a két időfelfogás közül az örökkévalóságot fogadja el helyesnek. A versben az örök idő Szent Ágostonhoz hasonló módon jelenik meg, valamint Szent Ágoston *Vallomásaiban* is szembehelyezkedik egymással az időről alkotott két ellentétes percepció. Mindezt figyelembe véve a *Tükrökről, szobákról* és az *Álmok kertje* ciklus is komplex módon valósítja meg az időfilozófiák megformálását.

Felhasznált irodalom

CZÓBEL Minka, *Az erdő hangja*, Széphalom Könyvműhely, Anarcs Község Önkormányzata, Budapest, 2007.

Szakirodalom

BABITS Mihály, *Bergson filozófiája*, Nyugat, 1910/14.

BARDON, Adrian, *The Brief History of Philosophy of Time*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

BERGSON, Henri, *Idő és szabadság: tanulmányok eszméletünk közvetlen adatairól*, ford. DIENES Valéria, Universum reprint, Universum, Szeged, 1990.

BORI Imre, *A magyar irodalom modern irányai I.*, FORUM, Újvidék, 1985.

DÉKÁNY András, *Bergson és Deleuze avagy a bergsoni filozófia ontológiai vonala = Bergson aktualitása*, szerk. ULLMANN Tamás – VIEILLARD-BARON, Jean-Louis, Budapest, Gondolat, 2011, 71–87.

GILLOUIN, René, *Henri Bergson filozófiája*, ford. FARKAS Zoltán, Bp., Franklin, 1914.

https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/10831/42358/1/GicziJ_dissz.pdf (Hozzáférés: 2024. szeptember 3.)

LLOYD, Genevieve, *Augustine and the „Problem” of Time = The Augustinian Tradition*, szerk. MATTHEWS, Gareth B., University of California Press, 1999, 39–60.

JAKAB Júlia, *Kísértetiesség, radikális természet- és szubjektumábrázolás Czóbel Minka szövegvilágában = „A rejtelem volt az írósa...”: A ködlovag-jelenség történeti, poétikai és biografikus vetületei a századfordulótól napjainkig*, szerk. LUDMÁN Katalin, RADNAI Dániel Szabolcs, munkatárs KÖRÖSI Ferenc, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2022, 65–79.
https://real.mtak.hu/157585/1/Kodlovag_kotet_online.pdf (Hozzáférés: 2024. szeptember 3.)

- KAPUS Erika, „*Bob lovagol a tarkán*”: Szabolcsi hétköznapiak a mi háborúink idején Czóbel Minka 1914-es naplófeljegyzéseiben = *Női íráshasználat és kéziratos kultúra a hosszú 19. században*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Reciti, Budapest, 2022, 99–123.
- KAPUS Erika, „*Nézzenek csak rá közelebbről az urak!*”: Czóbel Minka emlékalakjának megköltése és újrateremtése: mítoszteremtés nyomtatásban és digitálisan, *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 2023/1., 60–67.
- KAPUS Erika, „*Tükörcsü Álmodás*”, *Érintkezési pontok Szabó Magda és Czóbel Minka lírájában* = *Kitáruló ajtók, Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. KÖRÖMI Gabriella – KUSPER Judit, Eger, Líceum, 2018, 181–182.
- KAPUS Erika, *Idősikok és átjárók Czóbel Minka műveiben* = *Az idő alakzatai és időtapasztalat a magyarságtudományokban. A doktoriskolák V. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai*, szerk. BENE Sándor – DOBOS István – NYERGES Judit, Nemzetközi Magyarságtudományi társaság, Budapest, 2017, 186–202.
- KIS Margit, *Czóbel Minka*, Szabolcs-Szatmár Megyei Idegenforgalmi Hivatal, Hn., 1980.
- KUSPER Judit, „*Eltört a kis tükör*”, *Szubjektum, nyelv, emlékezet Vajda János, Czóbel Minka és Kosztolányi Dezső műveiben*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019.
- MENYHÉRT Anna, *Női irodalmi hagyomány*, Napvilág, 2013.
- ULLMANN Tamás, *Az intuíció problémája = Bergson aktualitása*, szerk. ULLMANN Tamás – VIEILLARD-BARON, Jean-Louis, Budapest, Gondolat, 2011.
- O'DALY, Gerard, *Augustine's Philosophy of Mind*, University of California Press, 1987.
- OLAY Csaba – ULLMANN Tamás, *Kontinentális filozófia a XX. században*, L'Harmattan, Budapest, 2011.
- PÓCS Éva, *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán*, L'Harmattan, 2002.
- PÓR Péter, *Konzervatív reformtörekvések a századforduló irodalmában. Justh Zsigmond és Czóbel Minka népiessége*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- S. VARGA Pál, *A gondviselőlshittől a vitalizmusig*, Csokonai Könyvtár, Debrecen, 1994.
- Szent Ágoston, *Szent Ágoston vallomásai*, ford. VASS József, Szent István Társulat, Budapest, 1999.
- TAKÁCS Judit, *A szubjektum problémája Czóbel Minka lírájában*, *Irodalomtörténet* 2000/3, 435–461.